

Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika, na temelju članka V stavak 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i članka 39. stavak 1. Poslovnika o radu Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika, na sjednici održanoj od 20. do 26. siječnja 2004. godine, donijelo je

ODLUKU

I

Mjesto i ostaci povijesne građevine - Saborna crkva (Crkva svete Trojice) u Mostaru proglašava se nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: nacionalni spomenik).

Nacionalni spomenik se nalazi na prostoru označenom kao k.č. br. 1089 (novi premjer) što odgovara k.č. br. 21/26, 21/27, 21/28, 21/30, 21/78, 21/79, 21/80, 21/81, 21/82, 21/83, 21/45 (stari premjer); upisani u z.k. uloške br. 866, 865, 856, 847, 874, 876, 878, 856, 857, 858, k.o. Mostar I, Grad Mostar, gradsko područje Stari Grad, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina.

Na nacionalni spomenik primjenjuju se mjere zaštite i rehabilitacije utvrđene Zakonom o provedbi odluka Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljenog prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini ("Službene novine Federacije BiH", br. 2/02 i 27/02).

II

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: Vlada Federacije) dužna je osigurati pravne, znanstvene, tehničke, administrativne i financijske mjere za zaštitu, konzervaciju, prezentaciju i rehabilitaciju nacionalnog spomenika.

Vlada Federacije dužna je osigurati sredstva za izradu i provedbu potrebne tehničke dokumentacije za rehabilitaciju nacionalnog spomenika.

Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika (u daljnjem tekstu: Povjerenstvo) utvrdit će tehničke uvjete i osigurati financijska sredstva za izradu i postavljanje informacione ploče sa osnovnim podacima o spomeniku i odluci o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

III

U cilju trajne zaštite nacionalnog spomenika utvrđuju se sljedeće mjere zaštite, koje se odnose na prostor definiran u točki I stavak 2. ove odluke:

1. objekt Saborne crkve u Mostaru bit će rehabilitiran na izvornoj lokaciji, u izvornom obliku, uz primjenu izvornih ili istovrsnih materijala i izvornih metoda građenja u najvećoj mogućoj mjeri, na temelju dokumentacije o ranijem izgledu koja je sastavni dio ove odluke, a uz odobrenje federalnog ministarstva nadležnog za prostorno uređenje i stručni nadzor nadležne službe zaštite naslijeđa na razini Federacije Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: nadležna služba zaštite);

2. Vlada Federacije dužna je posebno osigurati izradu programa pripremnih radova koji će obuhvatiti sljedeće postupke i mjere:

- čišćenje cijele lokacije od samoniklog bilja;
- snimanje stanja na terenu sa identifikacijom ulomaka crkve i njihovim sortiranjem;
- zaštita intaktnih dijelova zidova, temelja i poda;
- obimni istraživački radovi koji će obuhvatiti ispitivanje stabilnosti i strukture postojećih temelja objekta, podova, ispitivanje nosivosti tla, petrografskih i kemijskih svojstava kamena i ostalih građevinskih materijala, a dobiveni podaci će se koristiti za izradu projekta rehabilitacije.

Pripremní radovi iz stavka 1. točka 2. moraju biti izvedeni uz stručni nadzor nadležne službe zaštite, prema sljedećim uvjetima:

- nije dopuštena upotreba teške građevinske mehanizacije;
- postojeći intaktni temelji, zidovi, podovi i njihovi dijelovi bit će sačuvani i zaštićeni od oštećenja, snimljeni, ispitani i konzervirani, kako bi se projektom rehabilitacije moglo predvidjeti njihovo ponovno ugrađivanje u objekat;
- ostaci crkve ne smiju se oštetiti niti iznositi izvan ograđenog prostora nacionalnog spomenika ;
- na parcelama koje graniče sa parcelom k.č. broj 1089 dopuštena je obnova postojećih objekata i interpolacija novih objekata uz poštivanje uvjeta maksimalne katnosti P+1 (6,50 m do početka krovišta), sa kosim krovovima nagiba 30 stupnjeva.

IV

Stavljaju se van snage svi provedbeni i razvojni prostorno-planski spisi koji su u suprotnosti sa odredbama ove odluke.

V

Svatko, a posebno nadležni organi Federacije Bosne i Hercegovine, kantona, gradske i općinske službe suzdržat će se od poduzimanja bilo kakvih radnji koje mogu oštetiti nacionalni spomenik ili dovesti u pitanje njegovu zaštitu i rehabilitaciju.

VI

Ova odluka dostavit će se Vladi Federacije, federalnom ministarstvu nadležnom za prostorno uređenje, nadležnoj službi zaštite i općinskim organima uprave nadležnim za poslove urbanizma i katastra, radi provedbe mjera utvrđenih u tač. II - V ove odluke i nadležnom općinskom sudu radi upisa u zemljišne knjige.

VII

Sastavni dio ove odluke je obrazloženje sa pratećom dokumentacijom, koje je dostupno na uvid zainteresiranim osobama u prostorijama i na web stranici Povjerenstva (<http://www.aneks8komisija.com.ba>).

VIII

Prema članku V, stavak 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, odluke Povjerenstva su konačne.

IX

Ova odluka stupa na snagu danom donošenja i objavit će se u «Službenom glasniku BiH» .

Ovu odluku Povjerenstvo je donijelo u sljedećem sastavu: Zeynep Ahunbay, Amra Hadžimuhamedović, Dubravko Lovrenović, Ljiljana Ševo i Tina Wik.

Predsjedateljka Povjerenstva

Ljiljana Ševo

Broj: 06.2-2-1067/033
22. siječnja 2004. godine
Sarajevo

O b r a z l o Ź e n j e

I – UVOD

Na temelju Zakona o provedbi odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, uspostavljenog prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, član 2, stav 1, "nacionalni spomenik" je dobro koje je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika proglasila nacionalnim spomenikom, u skladu sa članovima V i VI Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, kao i dobra upisana na Privremenu listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine («Službeni glasnik BiH», Broj 33/02), sve dok Povjerenstvo ne donese konačnu odluku o njihovom statusu, a za što ne postoji vremensko ograničenje i bez obzira da li je za dotično dobro podnesen zahtjev.

Povjerenstvo je na sjednici održanoj 22. – 23. rujna 1999. godine donijelo odluku o stavljanju **Saborne crkve – Crkve svete Trojice u Mostaru** na Privremenu listu nacionalnih spomenika BiH, pod rednim brojem 387.

U skladu sa odredbama zakona, a na osnovu člana V, Aneksa 8. i člana 35. Poslovnika o radu Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika, Povjerenstvo je pristupilo provedbi postupka za donošenje konačne odluke za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom.

II – PRETHODNI POSTUPAK

U postupku koji prethodi donošenju konačne odluke o proglašenju izvršen je uvid u:

- podatke o sadašnjem stanju i namjeni dobra, uključujući i opis i fotografije, podatke o oštećenjima u toku rata, podatke o intervencijama na restauraciji i drugoj vrsti radova na dobru, itd.;
- zemljišnoknjižne izvratke i podatke o vlasništvu;
- povijesnu, arhitektonsku i drugu dokumentarnu građu o dobru, koja je data u popisu korištenja dokumentacije u sklopu ove odluke.

Na temelju uvida u prikupljenu dokumentaciju i stanje dobra, utvrđeno je sljedeće:

1. Podaci o dobru

Lokacija

Saborna crkva (Crkva svete Trojice) u Mostaru smještena je na istaknutom mjestu koje je dominiralo gradom, u dijelu grada koji se zove Perkovina. Nalazila se na istočnim padinama grada, nedaleko od stare pravoslavne crkve, na mjestu sa izvanrednim vizurama na mostarsku kotlinu. Nalazi se na prostoru označenom kao k.č. br. 1089 (novi premjer), što odgovara k.č. br. 21/26, 21/27, 21/28, 21/30, 21/78, 21/79, 21/80, 21/81, 21/82, 21/83, 21/45 (stari premjer); vlasništvo Srpsko pravoslavne školske općine u Mostaru, k.o. Mostar I, općina Stari Grad-Mostar, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina.

Historijski podaci

Pravoslavna sredina u Mostaru osjetno se razvila tokom 18. stoljeća. Ona je u to vrijeme bila najveća gradska općina u Hercegovini, kada je mitropolit Aksentije Palikuća (1751- 1763) zbog ukidanja rada Pečke patrijaršije od strane otomanske vlasti 1766. godine, odlučio da mitropolitsku stolicu privremeno prenese u Mostar i napusti manastir Duži. Posljedica ukidanja Pečke patrijaršije bila je zamjena srpskih episkopa vladikama Grcima, takozvanim fanariotima koji su uspostavili režim duhovnog zanemarivanja srpske crkve i naroda. Fanariotski vladika Antim (1766-1772) je po odobrenju Patrijaršije, a po običaju fanariotskih vladika da se vezuju za gradske centre, konačno uspostavio 1767. godine

središte Mitropolije u Mostaru. Posljednju četvrtinu 18. stoljeća i preko šest decenija 19. stoljeća, proveli su Mostarci u borbi sa grčkim vladikama. Zbog velikih tužbi na grčke vladike za novog hercegovačkog mitropolita bio je postavljen ne više Grk, nego Sloven, Bugarin Prokopije, koji je došao u Mostar 6. travnja 1864. godine (Ćorović, 1933, str. 30).

Za kulturni napredak Mostara u tom periodu, veliki značaj imala je izgradnja osnovne škole, zatim otvaranje ženske škole, izgradnja Saborne crkve, najveće pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini, kao i otvaranje srpske građanske škole (Ćorović, 1933, str. 69).

«Pitanje Perkovine, velikog vinograda koji je nekada Ali-paša zauzeo i oko koga se poslije njegova sloma vodila rasprava, riješeno je konačno 2. juna 1862. godine. Riješio ga je odlučno Omer-paša Latas. To mjesto bili su izabrali mostarski pravoslavci kao najpogodnije za podizanje svoje nove crkve. U čaršiji bi teško mogli naći toliki prostor za crkvu. Postavljena je u *dio grada većinski naseljeno Srbima*, između dvije škole, nedaleko od stare crkve i blizu mitropolije. Mjesto na kome je izgrađena crkva dominiralo je cijelom mostarskom dolinom». (Ćorović, 1933, str. 70).

Prvi radovi na izgradnji nove crkve počeli su 15. ožujka 1863. godine. Sabornu crkvu u Mostaru je počeo graditi majstor Spasoje Vulić iz Tetova. U njegovom radu došlo je do nekih omaški, pa su se Mostarci tada obratili graditelju sarajevske Saborne crkve, majstoru Andriji Domjanovu¹, koji je upravo 1868. godine završio rad u Sarajevu (Ševo, 2002, str. 244).. On, njegova braća i potomci izgradili su preko četrdeset većih crkava u toku 19. stoljeća. Bile su to monumentalne crkve izgrađene u Makedoniji, Srbiji i Bosni i Hercegovini. Sami su ih projektirali, izvodili građenje, i uz to još živopisali i radili duborez. U Bosni i Hercegovini su izgradili crkve: crkva u Čajniču, Saborna crkva u Sarajevu i Saborna crkva u Mostaru (Filipović, 1949, str. 33).

¹ Andrija Damjanović iz Velesa, neimar i zograf, živio je u periodu između 1813. i 1878. godine. O životu Andrijinom i o njemu kao čovjeku, ne zna se mnogo. Bio je pripadnik obitelji uglednih makedonskih zografa i graditelja Renzovski (drugi sin od četiri sina majstora Damjana Renzovskog), koja je podizala i ukrašavala crkve na širem balkanskom prostoru – od Makedonije, Epira, do Bugarske i Carigrada, a Damjanov je svoju djelatnost proširio na sjever i zapad Balkana. Stekavši reputaciju svestranog graditelja pravoslavnih hramova, tokom najpoznatijeg perioda rada dobijao je narudžbine iz pravoslavnih općina, raštrkanih na širokom prostoru Kneževine Srbije i srpskih krajeva pod turskom upravom (Kadijević, 1997 str. 15).

«Za Andriju Damjanova se ne može reći da je samouk, još manje neuk. Naprotiv, sve što je sagradio otkriva dobrog poznavaooca konstrukcije i stilskih slojeva građenja. On je bio samo jedan od posljednjih poznatih graditelja našeg podneblja koji nije stupio u umjetničku akademiju ili politehniku da nauči zakone projektovanja i građenja, nego je prošao kroz dugotrajnu starinsku školu rasta od šegrtovanja do prakse kod iskusnih neimara porodične tajfe.» (Jovanović, 1997) Veliko znanje stekao je učeći sa spomenika bizantijskog i postbizantijskog razdoblja, koje je imao prilike upoznati na brojnim putovanjima. Sazreo je u periodu kada zapadni elementi nisu šire primijenjivani u makedonskim, epirskim i ostalim pravoslavnim krajevima pod turskom upravom. Otuda njegovo zahvatanje u zapadnu tradiciju, izraženo pretežno na planu dekoracije i uređenja enterijera, govori o suvremenosti njegove arhitekture, o spremnosti da se uklopi u novi tok arhitekture bazilika, začet polovicom stoljeća u Solunu.

Andrija je bio suvremenik Teofila Hansena, a i osobno su se znali, tako je i njegova eklektička arhitektura imala dosta utjecaja na rad Andrije Damjanovića.

Kada je Andrija pregovarao sa Sarajevskom pravoslavnom crkvenom općinom o građenju nove crkve u Sarajevu, općinari su tražili da im pokaže neki plan ili crtež. On im je rekao da plana nema, nego da pogledaju crkve u Nišu i Smederevu. Takvu će graditi u Sarajevu, ali će biti ljepša. Slično se desilo i u Mostaru. Predstavnik mostarske općine uputio je da vide sarajevsku crkvu. Međutim, pretpostavlja se da su prilikom gradnje tih crkava korišteni neki planovi.

Andrija Damjanov i njegova braća radili su uglavnom crkve i ikonostase, ali i profanu arhitekturu. Tako su za vrijeme dok su gradili Novu crkvu u Sarajevu, popravljali sahat-kulu i sagradili jednu veliku kasarnu u Sarajevu. (Pretpostavlja se da je to bila kasarna na mjestu današnje kasarne na Bistriku, a zvala se Kršla. U vrijeme Austro-Ugarske je srušena i napravljena je sadašnja zgrada kasarne.) Osim planova izrađivali su i modele. Tako je Andrija izradio i odnio u Carigrad drveni model kasarne koju je gradio u Sarajevu. Povodom građenja te kasarne, Andrija je, priča se, dobio odlikovanje od sultana, orden i pravo da nosi sablju (Filipović, 1949, str. 33-40).

Prvi pokušaj ostvarivanja cjelovitih kompozicija razrađenih u duhu starih srpskih spomenika, predstavljaju hramovi koje je za potrebe SPC-a podigao makedonski neimar Andreja Damjanov iz Velesa (oko 1813-1878) sa suradnicima, u najpoznijem periodu svoje graditeljske djelatnosti, između 1850. i 1875. godine. Došavši u Srbiju 1851. godine, sa bogatim graditeljskim iskustvom stečenim na mnogobrojnim monumentalnim gradskim crkvama u Turskoj, sagrađenim u duhu postbizantijske tradicije, dopunjenim pojedinim elementima stilova zapadnoevropske provinijencije, Damjanov je postao centralna ličnost prvog perioda traženja srpskog stila. Njegov rad na tom polju obilježit će veliki broj monumentalnih gradskih crkava, na kojim, kao i u ranijem opusu, prevlađuju heterogene stilske koncepcije, ali sada izražene sa naglašenim srpsko-bizantijskim karakterom, povijesnoj matici utvrđenoj na jasnim uzorima. (Kadijević, 1997, str. 14.).

Zidanje mostarske crkve je išlo dosta sporo, zbog toga što je građevina bila prostrana, a i novčana sredstva su brzo prešla prvobitno predviđenu sumu. Sultan Abdul Aziz je darovao 100.000 groša kao svoj prilog za građenje crkve. Najveći dio novčanih sredstava dali su uglavnom Mostarci. Oni koji nisu mogli dati novac, svojim radom na građevini su to nadoknađivali. Crkva je bila završena u jesen 1873. godine. Posvećena je prazniku Sv. Trojice, proljetnoj svetkovini (Ćorović, 1933, str. 70).

Crkva je granatirana 7-8. lipnja 1992. godine, a 15. lipnja je srušen toranj i crkva je zapaljena. Malo poslije toga, ostali dijelovi crkve su minirani (Mileusnić, 1994, str. 80).

2. Opis dobra

Saborna crkva je orijentirana u smjeru istok – zapad, gdje se ulaz u objekt nalazi na zapadnoj, a apsida na istočnoj strani objekta. Vanjske dimenzije crkve su cca. dužina 50,00 m i širina 26,00 m.

Saborna crkva u Mostaru imala je križobraznu osnovu. Centralna kupola počivala je na 4 slobodna stupa. Prostori nad krakovima križa bili su nadvišeni poluoblčastim svodovima.

Oltarski prostor je bio zidom odvojen od naosa, tročlan, spolja pravokutan. U njemu su postojali otvori koji vode u bočne prostore oltara.

Centralni dio oltara bio je približno dvostruko širi od bočnih prostora, proskomidije i đakonikona, te isturen u brod crkve u odnosu na njih.

Nad oltarskim prostorom podignute su tri kupole, od kojih je srednja bila većeg prečnika i visine od kupola nad proskomidijom i đakonikomom.

Priprata na zapadnoj strani bila je pravokutne izdužene forme, nadvišena sa dvije kupole, oslonjene na pilastre prislonjene uz zapadni, sjeverni, odnosno južni zid, te dva slobodnostojeća nosača koji dijele pripratu od naosa.

Uz zapadnu fasadu prislonjen je zvonik oslonjen na sustav tetrapilona.

Na južnom i sjevernom zidu, u zoni zapadnog traveja, nalazila su se dva simetrično postavljena ulaza u hram.

Križobrazna forma osnove ogleda se u liniji krova koji čine dva dvoslivna krovista koja se sijeku pod pravim kutom. Na sjecištu ova dva krova uzdiže se kockasto postolje na kojem se nalazi centralna kupola nad naosom.

Kao završeci krovova pojavljuju se na sve četiri strane (zapad, istok, jug, sjever) frontoni, izvijene ovalne forme. Ovim frontonima se u zoni krova još više potcrtava križobraznost rješenja. Na svakom frontonu nalazi se po jedan polukružnim lukom završen prozor.

Svi krovovi i kupole bili su prekriveni bakrenim limom.

Na podužnim fasadama raspoređeno je po 7 prozora – pet u zonama naosa i po jedan u zoni priprate i oltara. Svi prozori su uski i visoki, završeni polukružnim lukom i svi su istih dimenzija. Prozori istog oblika nalaze se i na zapadnoj fasadi, kao i na istočnoj strani građevine – po jedan na oltaru, proskomidiji i đakonikonu.

Prozori su imali željezne okvire, bili su jednostavni i bez dekoracija.

Vrata su bila od teškog željeza bez dekoracija. Za glavni portal nemamo podataka, ali je portal bočnih vrata bio veoma bogato dekoriran. Sa lijeve i desne strane vrata su se

nalazili stupovi koji su imali floralno dekorirane kapitule. Iznad vrata se nalazila kamena greda, a na njoj dekoracija sa pilastrima i zmajevima sa strane. Iznad ove dekoracije je bila manja kamena greda, a na njoj dekorirani kameni križ na postolju sa isklesanim pticama na obje strane.

Kao i kod ostalih objekata ovog tipa u Hercegovini, građevinski materijal koji je korišten za zidanje crkve je bio kamen.

Fasadni zidovi čitavog objekta crkve su bili urađeni od fugiranog kamena vapnenca, samo su kutne ivice crkve bile izrađene od klesanog kamena.

Stijena na kojoj je crkva sagrađena je od kamena vapnenca, a vododerina - uvala koja je nastala erozijom, a koja se nalazi desno od crkve, je od kamena pješčanika ili taložnika, tako da su se i jedna i druga vrsta kamena koristile za izgradnju crkve (prema navodima gosp. Pejanovića, predsjednika Srpskog građanskog vijeća – pokret za ravnopravnost Mostara).

Zvonik je bio kvadratne osnove dimenzija cca 8,50 x 8,50 m, visine oko 50 m i bio je građen od kamena. Bio je građen iz više dijelova, s tim da su gornji dijelovi zvonika bili manjih dimenzija, tako je zadnji kameni dio bio dimenzija cca 7,5 x 7,5 m. Na njemu je bila izrađena drvena krovna konstrukcija i projekt te konstrukcije se nalazi u Arhivu Hercegovine. Ovaj projekt je izrađen 1907. godine, dakle poslije izgradnje crkve, ali se ne zna datum kada je rađena njegova rekonstrukcija. Krov zvonika je bio raskošno ukrašen, prekriven bakrenim limom crvene boje, koja je sigurno dolazila od vrste bakrenog lima koji je imao primjese neke legure. Zadnja kugla i križ su bili pozlaćeni (prema riječima gosp. Pejanovića). Prozori na zvoniku su bili željezni sa metalnim žaluzinama.

Crkveno dvorište je bilo prostrano i ograđeno visokim kamenim zidom. Kameni zid na južnoj strani, prema magistralnom putu je bio visine 8 -10 m, u ovisnosti od pada terena. Zid na zapadnoj i sjevernoj strani crkvenog dvorišta je nešto niži, a na istočnoj strani, gdje se nalazila škola, bila je žičana ograda. Dekorativnu kapiju i ogradu porte mostarske crkve sagradio je u tridesetim godinama 20. stoljeća veliki pobornik nacionalnog stila u srpskoj arhitekturi, Momir Korunović (Kadijević, 1997, str. 22). Glavni ulaz u dvorište crkve se nalazio na jugozapadnoj strani, i u dvorište se ulazilo preko širokog stubišta, sa šest do sedam stuba. Kapija je bila masivna sa vratima od kovanog željeza i kamenim stupovima sa širokim lukom od kamena i betona sa križom na vrhu. Od te kapije su vodile visoke stube na plato gdje se nalazila crkva. I sada se mogu vidjeti ostaci tog stubišta na lokalitetu crkve. Plato oko crkve je bio prostran, a ostali dio crkvenog dvorišta je bio kaskadno riješen. Na sjevernoj strani dvorišta se nalazila i velika čatrnja za vodu. Čitav lokalitet Saborne crkve je bio veliki park – šuma sa dugogodišnjim raslinjem, koje je tu bilo posađeno kad je i crkva bila napravljena. Stabla čempresa su bila velika, promjera 70 cm. Nije ostalo nijedno od tih stabala, sve je uništeno prilikom rušenja crkve.

Nemamo podataka o unutrašnjem izgledu Saborne crkve, osim da su grčki slikari, bračni par iz Soluna, radili na oslikavanju stropa i kupola crkve i to posljednjih godina prije rušenja crkve bilo je oslikano nekih 80% površine (prema riječima gosp. Pejanovića).

Crkva u Mostaru, po dimenzijama veća od sarajevske, predstavlja osobeno i značajno ostvarenje prelaznog Damjanovljevog stila, zanimljivo po njegovom izuzetnom uklapanju u hercegovački graditeljski ambijent, čime je, kao u Smederevu i Pirotu, ponovno pokazao suptilno poštovanje duha mjesta i naslijeđa podneblja na kome gradi. Gradnju hrama započeo je neimar Spasoje Vulić 1863. godine. Vulić je odredio koncept prostora, sa četiri stupa u naosu, kao i neobično rješenje kupolnog sustava (2+1+3) i lokaciju samostalnog zvonika na sjeveroistočnoj strani. Dojam masivnosti i zatvorenosti donjih zona hrama donekle je ublažen živopisnom gradacijom gornjih masa, primjenom baroknih atika, piramida i završetaka elevacije, koje korespondiraju sa baroknim motivima na izdvojenom zvoniku crkve. Ovdje se zapaža karakterističan Damjanovljev manir ravnopravnog naglašavanja kupolnog motiva, kubične mase hrama i zvonika. Kupole crkve su kao u gotičkom i orijentalnom graditeljstvu završene šiljastim motivima, dok su, slično romaničkom graditeljstvu Primorja, otvori na crkvi uski. U tretmanu fasada preteže zidna masa nad otvorenim površinama. Pod utjecajem Primorja, neobično za pravoslavne crkve, na vanjskim zidovima apliciran je bogat plastični ukras sa figuralnim motivima; bočni portali, konkavno

izvedeni, posjeduju bujnu plastičnu dekoraciju, apliciranu oko dovratnika i nadvratnika, kao i posebne kamene niše sa stupovima i lučnim otvorom u lunetama (Kadijević, 1997, str. 22).

Damjanovljeva crkvena arhitektura namijenjena srpskim pravoslavnim općinama, kao i sve što je podigao ovaj svestrani neimar sa balkanskog juga, predstavlja simbiozu nekoliko stilskih i funkcionalnih opredjeljenja. Na njima su prisutni elementi bizantijske i postbizantijske arhitekture (ogledaju se u općoj silueti kupola nad naosom, rješenju osnove, primjeni tradicionalnih trijemova), srpsko-bizantijskog neimarstva, kao i elementi romanike, gotike, levantinskog baroka i islamskog graditeljstva, upotrijebljeni u dekorativnim završecima elevacije i obradi podionih vijenaca, u mješovitim konstrukcijama i obradama enterijera, dok su elementi zapadnoevropskog baroka ispoljeni, prije svega, u oblicima i detaljima zvonika (Kadijević, 1997, str. 23).

Ove građevine ostat će upamćene po neobičnom eklekticizmu i uspjeljoj mješavini stilskih slojeva, ali i bogatoj invenciji autora, sposobnog da odgovori najrazličitijim zahtjevima naručilaca (Kadijević, 1997, str. 23).

U crkvi je postojao drveni, neoklasicistički ikonostas. Ikonostas je najvjerojatnije izradio Andrija Damjanov.

Crkva je u svom sastavu do rušenja imala 5 vrijednih ikona po riječima oca Danila, ikone su nestale tokom prošlog rata):

1. BOGORODICA STRASNA

Autor: umjetnik iz kruga slikara okupljenih oko Andrije Ricosa

Tehnika: tempera na dasci

Vrijeme nastanka: druga polovica 15. stoljeća

Dimenzije: 48,7 x 66,5 cm

Opis: na ikoni je predstavljena Bogorodica blago povijene glave ka prestrašenom Kristu koga drži u naručju. Krist je okrenut prema anđelima koji dolijeću sa strana noseći simbole njegovih muka na križu. Jedan anđeo nosi zdjelu sa kopljem i trskom, a drugi klinove i veliki križ.

Tip Bogorodice koja drži malog Krista prestrašenog simbolima stradanja koje pokazuju jedan ili dva anđela, poznat je u bizantijskom slikarstvu još od 12. stoljeća, ali je kompozicija koja predočava Kristova stradanja veoma rijetka. Tokom 15. stoljeća i kasnije, ova kompozicija se češće javlja. Pošto neke od najboljih ovakvih ikona nose potpis Andrije Ricosa, onda se stari, utvrđeni tip ikone pripisuje upravo njemu. Harmoničan izgled kompozicije, sa savršenom sintezom i strogom strukturom volumena i draperija, ima gotovo akademski karakter. Inače, Andrija Ricosa iz Krita (Iraklion) bio je u Veneciji među najslavnijim ikonografima madonjerima.

Ricosevu Bogorodicu Strasnu na tlu bivše Jugoslavije, pored Mostara, nalazimo još u crkvi u Stonu, u crkvi u Miokovcima kod Čačka, u Staroj crkvi u Sarajevu (tri ikone) i u zbirci Sekulić u Beogradu (Rakić, 2002, 187-188).

2. KNEZ LAZAR SRPSKI

Autor: nepoznati srpski ikonopisac

Tehnika: tempera na dasci

Vrijeme nastanka: kraj 18. ili početak 19. stoljeća

Dimenzije: 83 x 53 cm

Opis: na ikoni je predstavljen knez Lazar u paradnom, zapadnoevropskom, vladarskom, dvorskom odijelu. Stoji pored raskošno rezbarenog stola. Slikar je Lazaru dao sve atribute vladarske moći, krunu (vrhovna vlast), zemaljsku kuglu (vladarsko dostojanstvo), mač (pravda), skiptar u desnoj ruci (vladarska moć).

Ikona je urađena prema bakrorezu Zaharija Orfelina iz 1773. godine, vjerojatno ubrzo nakon nastanka grafike. Ikona iz Mostara do u detalje prati Orfelinov grafički predložak, čak ponavlja tekst ispisan pri dnu slike (Rakić, 1998, 172).

3. VAZNESENJE HRISTOVO

Autor: nepoznati domaći majstor

Vrijeme nastanka: druga polovica 17. stoljeća (Ševo, 2002, 245)

4. BOGORODICA SA HRISTOM

Autor: nepoznati ruski majstor

Vrijeme nastanka: 18. stoljeće (Ševo, 2002, 245)

5. HRISTOS NA PRIJESTOLU

Autor: Andrija Damjanov

Vrijeme nastanka: 1873. godina

Napomena: rađena u duhu levantinskog baroka (Ševo, 2002, 245)

3. Dosadašnja zakonska zaštita

Nema podataka da je objekt bio stavljen pod zaštitu države.

Prostornim planom Bosne i Hercegovine iz 1980. godine ovo dobro nije bilo evidentirano niti kategorizirano kao kulturno-povijesni spomenik.

Saborna crkva u Mostaru upisana je na Privremenu listu nacionalnih spomenika pod rednim brojem 387.

4. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi

Nema podataka da su na objektu vršeni konzervatorsko-restauratorski radovi.

5. Sadašnje stanje dobra

Uvidom u stanje na terenu, ustanovljeno je sljedeće:

Saborna crkva u Mostaru potpuno je uništena 1992. godine. Objekt je u potpunosti porušen, zapaljen, a zatim miniran. Gomile kamenja kojim je bila zidana crkva nalaze se razasute na lokalitetu crkve.

U vrijeme izvršenog uvida na terenu (15.siječnja 2004. godine), na lokalitetu nacionalnog spomenika nisu bili započeli radovi na raščišćavanju lokaliteta.

Ne zna se da li su ikone iz Saborne crkve u Mostaru uništene ili su sačuvane izmještanjem na neku drugu lokaciju.

III - ZAKLJUČAK

Primjenjujući Kriterije za proglašenje dobara nacionalnim spomenicima («Službeni glasnik BiH» br. 33/02 i 15/03), Povjerenstvo je donijelo odluku kao u dispozitivu. Odluka je utemeljena na sljedećim kriterijima:

A. Vremensko određenje

B. Povijesna vrijednost

D. Čitljivost

D. III. Djelo značajnog umjetnika ili graditelja

D. IV. Svjedočanstvo o određenom tipu, stilu ili regionalnom maniru

E. Simbolička vrijednost

E. II. Sakralna vrijednost

E. V. Značaj za identitet skupine ljudi

Sastavni dio ove odluke su:

- kopija katastarskog plana,
- z.k. izvaci, posjedovni listovi,
- fotodokumentacija.

Korištena literatura

U toku vođenja postupka proglašenja Saborne crkve – Crkve svete Trojice u Mostaru nacionalnim spomenikom BiH, korištena je sljedeća literatura:

1933. Dr. Ćorović, Vladimir, Mostar i njegova srpska pravoslavna opština, Beograd, 1933.
1949. Filipović, M., Andrija Damjanović iz Velesa, zograf i neimar (oko 1813-1878), Muzeji, 2, 1949., str. 33-40.
1960. Enciklopedija likovnih umjetnosti I, Zagreb MCMLIX, Izdanje i naklada leksikografskog zavoda FNRJ, 1960.
1994. Mileusenić, Slobodan, Duhovni genocid 1991-1993, Muzej srpske pravoslavne crkve, Beograd, 1994.
1997. Kadrijević, Aleksandar, Jedan vek traženja nacionalnog stila u srpskoj arhitekturi (sredina XIX – sredina XX veka), Građevinska knjiga, Beograd, 1997.
1998. Rakić, Svetlana, Ikone Bosne i Hercegovine (XVI do XIX vijek), Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Beograd, Beograd, 1998.
2000. Pašić Džihad, Idejno rješenje Saborne crkve u Mostaru (planovi i maketa)
2002. Ševo, Ljiljana, Pravoslavne crkve i manastiri u Bosni i Hercegovini do 1878, Biblioteka Baština, Banja Luka, 2002.
- Dokumentacija Zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa BiH
 - Fotodokumentacija Zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Mostar
 - Fotodokumentacija Arhiva Mostar
 - Fotodokumentacija arhitekta Bore Spasojevića

Nosilac istraživanja i izrade Prijedloga odluke:

Alisa Marjanović, diplomirani inženjer arhitekture, saradnik za spomenike graditeljskog naslijeđa u Povjerenstvu za očuvanje nacionalnih spomenika

Učesnik u istraživanju i izradi Prijedloga odluke

(autor dijela o pokretnom naslijeđu):

Slobodanka Lalić, profesor geografije i etnologije, saradnik za pokretno naslijeđe u Povjerenstvu za očuvanje nacionalnih spomenika